

Historie a medicína - dvojí pohled na život kněžny sv. Ludmily

Jenom těžko bychom v českých dějinách hledali druhou takovou ženu, k níž se váže tolik prvenství, jako ke sv. Ludmile. Ta byla manželkou prvního historicky doloženého přemyslovského knížete Bořivoje, babičkou prvního českého světce sv. Václava, první ženou českých dějin, jejíž jméno je známo a současně i první českou světící, i když k jejímu zařazení do sboru českých zemských patronů došlo až v období vrcholné gotiky po více než čtyřech staletích od její smrti. O vykreslení Ludmilina života se sice pokusila již řada odborníků, přesto většinu jejich osudů obestírají mnohá tajemství.¹ Na vině je skutečnost, že o této světici nás zpravují téměř výlučně legendy, jejichž snaha po vykreslení obrazu dokonalé světice často nebrala ohled na reálnou skutečnost. To je ostatně úděl veškeré hagiografické literatury. Pokusme se ve stručnosti načrtnout v hrubých obrysech životní běh této nesporně zajímavé ženy, jak nám jej vyprávějí legendy.

Datum Ludmilina narození legendisté nezaznamenali; v jejich pohledu to byla podružná událost.² Přesto rok jejího narození lze poměrně přesně stanovit. Poněvadž kněžna zesnula ve věku 61 let³ a její úmrtí klade historické bádání shodně do září roku 921,⁴ musela se narodit kolem roku 860.

Mnohem větším hlavolamem je pro historické bádání stanovení země, z níž Ludmila pocházela. Legenda Fuit stručně uvádí, že Bořivoj si "vzal za manželku z jiné země dceru knížete Slavibora". Legenda Kristiánova je již konkrétnější, neboť podle ní byl Slavibor knížetem Pšovska, které se za legendistova života nazývalo Mělnickem. O Slaviborovi jako o knížeti z hradu Pšova píše i kronikář Kosmas. Naopak Proložní legenda o sv. Ludmile klade její původ do země srbské a označuje ji za dceru tamějšího knížete. Podobně i vrcholně gotická legenda Diffundete sole rovněž hledá Ludmilin původ za českými pohraničními horami a to konkrétně u kmene Milčanů.⁵ O vysvětlení těchto rozporných údajů se pokoušela již řada odborníků.⁶ Spokojme se s konstatováním, že Ludmila byla dcerou jakéhosi nezávislého knížete Slavibora, jehož panství se nalézalo (neznámo jak daleko) kdesi na sever či severozápad od Bořivojova knížectví. Podobné sňatky osob pocházejících z odlišných a často i značně vzdálených oblastí byly v tehdejší západoslovanské mocenské elitě zcela běžné.

O Ludmilině dětství a mládí se legendy nerozepisují. Pouze některé zdůrazňují její pohanství. Tak např. v legendě Fuit čteme: "Když byla ještě mladičká, obětovala modlám a často velmi zaníceně se oddávala jejich uctívání."⁷ Hagiografové takovouto charakteristikou vytvářeli výrazný kontrast k jejímu pozdějšímu hluboce prožívanému křesťanství.

Nepochybně jednou z důležitých událostí Ludmilina života byl její sňatek s přemyslovským knížetem Bořivojem. Kdy, kde a za jakých okolností k němu došlo legendy neuvádějí. Vzhledem k tomu, že Ludmilin prvorozený syn a pozdější kníže Spytihněv zemřel v roce 915⁸ ve stáří čtyřiceti let,⁹ musel se sňatek uskutečnit nejpozději na počátku roku 975. Ludmile bylo tehdy nejvýše 15 let; věk sice velmi nízký, avšak u nevěst v raném středověku nikterak překvapivý.

Až na zmínku o Ludmiliných dětech se v legendách nic nedočítáme o jejím manželství. Legendy shodně uvádějí, že měla tři syny, ze kterých jsou jménem vzpomenují pouze pozdější knížata Spytihněv a Vratislav. Údaje o počtu jejích dcer kolísá od jedné do tří. Jejich jména ani další životní osudy neznáme. Je ovšem nutno mít na paměti, že počet Ludmiliných dětí mohl být i větší, neboť podle tehdejšího zvyku se neuváděly děti zemřelé v útlém věku.¹⁰

I když v myšlení legendistů znamenal Ludmilin křest a přijetí křesťanství nepochybný předěl v jejím dosavadním životě, kupodivu se o této události podrobněji nezmiňují. Kdy a kde přijala Ludmila křest se v legendách nedočteme. Není ani zřejmé, zda se tak stalo společně s jejím manželem Bořivojem. Formulace v legendách to jednoznačně nedokládají, avšak ani nevylučují.¹¹ Kristiánova legenda, která Bořivojův moravský křest z Metodějových rukou podrobně popisuje, se o přítomnosti Ludmily nezmiňuje.¹² Teprve v legendách sepsaných až několik století po sledovaných událostech se např. dočítáme, že "Po krátkém čase přišel pak svrchu jmenovaný Metoděj do Čech a pokřtil svatou Ludmilu s mnohými jinými."¹³ Otevřenou otázkou rovněž zůstává, kdy přesně byla Ludmila pokřtěna. Zřejmě se tak stalo v době nepřilíš vzdálené od křtu Bořivojova, pokud ovšem oba manželé nebyli pokřtěni současně. Horní hranici potom tvoří Metodějova smrt v roce 885, dolní počátek Ludmilina manželství. Kdesi v tomto desetiletí se Ludmilin křest odehrál.¹⁴

Jaké byly další životní osudy kněžny Ludmily v období následujícím po pokřtění přemyslovské knížecí rodiny se z legend opět nedozvídáme. Jistě nebyly nikterak klidné, poněvadž pohanská opozice dokonce Bořivoje načas vypudila z jeho knížectví, kam se mohl navrátit teprve s moravskou pomocí. Legendy zaznamenaly až další zvrat v životě kněžny Ludmily, jímž bylo úmrtí jejího šestatřicetiletého manžela Bořivoje. Nedozvídáme se nic o tom, co bylo příčinou jeho

smrti a ve kterém roce kníže zemřel. Přibližné roční datum jeho úmrtí lze však odvodit z Bořivojovy nepřítomnosti při některých důležitých událostech, jež se týkaly jeho knížectví a celých Čech. Když v létě roku 895 jednala česká knížata v Řezně s východofranským králem Arnulfem, stáli v jejich čele jako "primores" Bořivojův syn Spytihněv a potom jakýsi Witzla.¹⁵ Již o pět let dříve nezúčastnil se Bořivoj ani Arnulfova setkání s velkomoravským Svatoplukem, které se konalo v březnu 890 na místě zvaném Omuntesperch a kde se jednalo o českých záležitostech. Podle kronikáře Reginona průmského postoupil tehdy Arnulf Svatoplukovi vévodství Čechů, kteří "až do té doby měli nad sebou vládce ze své krve a ze svého národa."¹⁶ Z této kronikářovy věty historické bádání usuzuje, že Bořivoj nebyl již tehdy na živu. Poslední bezpečnou událostí z jeho života bylo zplození jeho druhorozeného syna Vratislava, který se narodil někdy v roce 888.¹⁷ Kamsi do takto vymezeného přibližně dvouletého období je zapotřebí položit Bořivojovo úmrtí. Ludmilino manželství trvalo tudíž nejvýše 15 let; kněžna ovdověla když jí nebylo ještě ani třicet.

Po Bořivojově smrti legendisté jakoby ztratili o Ludmilu zájem. Zvláště citelně nám vadí absence jakýchkoli historických zpráv o následném, přibližně pětiletém období, které bylo v českých dějinách velmi bouřlivé. Nejdříve se v souvislosti s omuntesperchskými dohodami ujal přímé vlády nad Čechami sám velkomoravský Svatopluk; z někdejšího spojence Čechů se tak stal usurpátor jejich země. Po Svatoplukově úmrtí v roce 894 usedl na pražský knížecí stolec Bořivojův nejstarší syn Spytihněv. Bylo to nepochybně vítězství tohoto Přemyslovce, nikoliv však úplné. Spytihněvovi se totiž nepodařilo uhájít výsadní postavení, které za vlády jeho otce Přemyslovci mezi ostatními českými knížaty zaujímali. Dobře to dokládá přítomnost již vzpomenuého Witzly při řezenských jednáních v roce 895, kde měl tento kníže rovnocenné postavení se Spytihněvem.

Jak vzpomenuý vývoj ovlivňovala a jak do něho zasahovala kněžna Ludmila není známo. Můžeme však zcela nepochybně předpokládat, že svého syna Spytihněva podporovala a že má tak zásluhu na opětovném dosazení Přemyslovce na knížecí stolec.¹⁸

O osudech kněžny Ludmily za dlouhé vlády jejího syna Spytihněva (894? - 915) nevíme zhola nic. Někteří legendisté zaplnili tuto mezeru charakteristikou Ludmily jakožto vzorné křesťanky; legenda Fuit si tu vypomohla parafrází starozákonního textu z knihy Job: "... stala se totiž matkou chudých, nohou chromých, okem slepých, vlídnou utěšitelkou sirotků a vdov."¹⁹

Teprve kamsi do období panování Spytihněvova mladšího bratra a nástupce Vratislava (915-

921) lze zařadit zmínku legend o Ludmilině podílu na výchově vnuka Václava. V obou ruských redakcích 1. staroslověnské václavské legendy se dočítáme, že "Ludmila dala jej (rozumí se Václava) učit knihám slovanským."²⁰ Charvatsko-hlaholská redakce téže legendy sice rovněž vzpomíná slovanskou výuku mladého kněze, Ludmilu však v této souvislosti nezmiňuje.²¹ Latinsky psaná václavská hagiografie jazykovou stránku jeho výuky nevzpomíná, neboť samozřejmě předpokládá její latinský charakter; iniciativu k započatí výuky přičítá podle obvyklého hagiografického schématu samotnému mladičkému Václavovi. Dobře to vystihuje např. legenda Crescente slovy: "Jeho otec, přeje si vyhovět touze synova srdce, poslal jej do města jménem Budeč, aby ho tam cvičil v žaltáři jistý kněz ...".²² Tuto myšlenku v různých obměnách potom opakuje několik dalších legendistů.²³ Zatímco o Ludmilině podílu na Václavově výchově (především s ohledem na další události po úmrtí knížete Vratislava) historikové většinou nepochybují, kriticky se však stavějí k jejímu údajnému slovanskému charakteru.²⁴

Jak vyplývá ze samotného zaměření legend, nejvíce informací přinášejí o závěrečném období Ludmilina života a o její mučednické smrti. I v tomto případě však myšlení i psaní legendistů ovlivnila hagiografická schémata. Legendy líčící tuto událost začínají úmrtím Ludmilina mladšího syna a knížete Vratislava v únoru 921 a nástupem nedospělého Václava na knížecí stolec. Legenda Crescente popisuje onu událost slovy: "Potom se však jeho otec rozloučil s tímto světem. Tehdy sešel se veškerý lid oné země, zvolili blahoslaveného Václava za vévodu na místě otcově a dosadili ho na jeho stolec."²⁵ Obdobně se o téže události vyjadřují i další legendisté.²⁶ Za nezletilého Václava vládla zatím jeho matka Drahomíra. Od ní také podle souhlasného tvrzení všech legend vzešla iniciativa k zavraždění její tchyně kněžny Ludmily. Situaci dobře vystihují slova jednoho legendisty: "Když to však uviděla matka řečených hochů, jež ovdověvši, užívala vladařské moci svého muže, z popudu ďáblova vzplála veškerým hněvem jedovatého srdce proti služebnici Boží Ludmile."²⁷ Legendisté zcela záměrně staví obě tyto ženy do morálního i náboženského protikladu. Zatím co Drahomíra byla v jejich pohledu "jak rodem, tak i hanebností skutků pohankou", naopak o Ludmile pějí samou chválu. Stačí tu ocitovat krátký úryvek z legendy Factum est: "Ona jest prvosenka pravého jara, to jest milost Boží, neboť ona, jak známo, první mezi svatými řečené už země za svatou byla prohlášena ...".²⁸ Co bylo příčinou napětí mezi oběma ženami výstižně uvádí legenda Fuit, když vložila do Drahomířiných úst slova: "Proč ona (rozumí se Ludmila) má býti takřka mou paní? Zahubím ji, zdědím všechno, co má

a svobodně budu vládnout."²⁹ Drahomířina vládychtivost je tu zřejmá. Podle dalších legend prohloubil rozpory mezi oběma ženami spor o výchovu Drahomířiných synů. Oba bratři byli - užíjme slov Kristiánovy legendy - v době úmrtí svého otce "ještě nedorostlí věku chlapeckému nebo jinošskému, všichni velmožové, pojavše moudrý záměr, svěřili mladého vévodu i s jeho bratrem Boleslavem Ludmile, blahoslavené paměti služebnici Kristově, na vychování, dokud by s pomocí Boží nedosáhli dospělého věku."³⁰ Václavovi bylo v době úmrtí jeho otce 13 let.³¹ Drahomíra si svým družiníkům, dříve než je poslala usmrtit kněžnu Ludmilu, stěžovala následujícími slovy: "Co učiníme v té věci, jelikož ten, který má být knížetem, je zkažen od kněží a od mé tchyně a je jako mnich? Zhubíme tuto a ony vyženu ze země."³² V pozadí těchto Drahomířiných výtek se ozývá nevyslovená obava, že "skrze výchovu jinochů, kterou svěřil veškeren národ její tchyni, bude sama zbavena vlády a majetku a tato (rozumí se Ludmila) že si získá veškerou vladařskou moc."³³ Je nepochybné, že účastí na výchově mladých budoucích knížat měla Ludmila možnost určitým způsobem zasahovat do záležitostí knížectví. V legendě Fuit Ludmila sama příznačně říká: „Netoužím vládnouti a nepřeji si mít ani sebemenší částku tvé moci."³⁴ Ludmila opustila Prahu a odešla na Tetín, kde ji v noci z 15. na 16. září zavraždili Drahomířini družiníci.³⁵

V legendách nenalzáme nic, co by potvrzovalo často opakovaná tvrzení, že v pozadí rozporů mezi Drahomírou a Ludmilou stály rozdílné postoje těchto žen vůči dvěma mocným vévodstvím, která výrazně ovlivňovala situaci v bezprostředním sousedství přemyslovského knížectví, totiž k Bavorsku a Sasku.

Tetínskou vraždou pozemský život kněžny Ludmily skončil. Přenesením jejích ostatků knížetem Václavem v roce 925 na Pražský hrad započala její budoucí světecká sláva. To je však již jiná historie.

Jak je zřejmé z předchozího výkladu, spolehlivých údajů o kněžně Ludmile není mnoho; poznání jejího skutečného života, nepřikrášleného hagiografickými smyšlenkami, není snadným úkolem. Po této kněžně se však dochovala jedna důležitá památka a tou je fragment jejího skeletu. Kosterní pozůstatky, o jejichž příslušnosti kněžně Ludmile nejsou pochybnosti, prostudoval a podrobně popsal E. Vlček.³⁶ Tvoří je neúplná lebka, dlouhé kosti končetin, řada menších kostí (lopatky, klíční kosti), část obratlů krční a hrudní páteře, křížová kost a několik volných zubů. Ostatky se nacházejí v relikviářích svatovítského pokladu (lebka, pravá kost

vřetenní a pravá kost holenní) a potom v hrobě světice v kapli sv. Ludmily ve svatojiřské bazilice na Pražském hradě.

Antropologický nález na kosterních pozůstatcích kněžny Ludmily odpovídá ženě krevní skupiny A. Dlouhé kosti i dochované obratle vykazují standardní známky degenerativních změn odpovídajících legendami udávanému dožitému věku 61 let. Lebce kněžny Ludmily chybí doposud nenalezená obličejová část mechanicky oddělená jako ostatek. Přesto i kranium vyazuje obdobně vysoký věk. Zuby z hrobu mají charakteristické znaky shodné s dochovaným chrupem Ludmilina mladšího syna Vratislava i vnuka Václava, což současně významně podporuje identitu kněžny.³⁷

Mimo kosterních změn odpovídajících věku byly však na lebce kněžny zjištěny i změny chorobné. Mimo nezvyklé rozvrstvení stěny čelní kosti se na lebce světice navíc nalézají charakteristické patologické zesílení této oblasti odpovídající chorobě poprvé popsané již v roce 1791 a později v letech 1928-1929 klinicky verifikované jako endokranioza (hyperostosis cranialis interna) nebo jako syndrom Morgagniho-Stewardův-Morelův. Tato choroba se vyznačuje výrazným atypickým symetrickým zesílením čelní kosti lebky a dalších lebečních struktur i řadou jiných klinických projevů.³⁸ Ty jsou značně různorodé. Nejčastějšími a mnohdy počátečními potížemi jsou opakující se bolesti hlavy migrenosního charakteru. Časté jsou také psychoneurotické poruchy charakterizované psychickou labilitou, anxiousní neurosou, depresi, fobií, melancholií s občasnými sebevražednými sklony. Objevují se také poruchy spánky, zvýšená únavnost, závratě, poruchy soustředění i paměti.

V některých případech jsou přítomny také metabolické poruchy - rychleji vzniklá obezita (často poporodní), kolísání hmotnosti, někdy naopak sklon ke zhubnutí nebo k tvorbě otoků, manifestace diabetu. Hormonální poruchy se týkají mimo další gynekologická postižení (např. myomy dělohy) hlavně špatných funkcí vaječnicků, v jejichž důsledcích jsou pak obtíže s otěhotněním, někdy až úplná neplodnost. Na základě hormonálních poruch se u 1/3 žen může objevit zvýšené ochlupení některých částí těla.

Endokranioza se objevuje prakticky pouze u žen. Poprvé ji lze zachytit po pubertě, nejvýrazněji se potom projevuje ve třetím a čtvrtém desetiletí života. Po přechodu u početné řady žen popsané neurotické i hormonální poruchy včetně obezity ustupují a zůstávají nadále pouze kostní změny na lebce.

Je nutno připomenout, že všechny patologické i klinické příznaky endokraniozy se manifestují různými stupni postižení i výší aktivity. Proto se choroba může projevovat významně nebo naopak málo zřetelně či vůbec ne.

Uvážíme-li všechny možné klinické projevy endokraniozy, které nemocným ženám přinášejí značné obtíže, potom nutně vyvstane otázka, nakolik tato nemoc, kterou kněžna Ludmila prokazatelně trpěla, mohla ovlivnit její životní osudy. Jednoznačnou odpověď na tuto otázku nečekejme, budeme se pohybovat pouze v oblasti domněnek. Nutno ještě poznamenat, že Ludmilino onemocnění endokraniozou nebylo čímsi výjimečným. Moderní antropologický výzkum prokázal tuto chorobu na několika jedincích pochovaných na únětickém pohřebišti ze starší doby bronzové v Praze 9 Miškovicích,³⁹ ve velkomoravských Mikulčicích⁴⁰ a nejnověji na vrcholně středověkém hřbitově v Žatci⁴¹.

Jak již bylo výše uvedeno, Ludmila se narodila nejspíše v roce 860 a zavražděna byla ve věku 61 let v roce 921. První syn Spytihněv se jí narodil přibližně v jejích 15 letech a další syn Vratislav až o 13 let později. Do období vymezeném narozením dvou budoucích knížat se měly Ludmile narodit ještě další děti, legendami vzpomenuté až tři dcery a nejspíše ještě jeden syn. Znamenalo by to, že Ludmila přibližně každé tři roky porodila jedno dítě. Tento fakt samozřejmě nevylučuje normální fertilitu (zvláště když nic nevíme o případných narozeních dětí zemřelých krátce po porodu), přesto gravidita bývala u tehdejších žen častější. Nelze vyloučit, že v důsledku svého onemocnění měla Ludmila potíže s těhotenstvím. Při málo přesných údajích legend o Ludmiliných dětech zůstávají tyto úvahy pouhými hypotézami.

Jak prokazují lékařské statistiky, endokranioza se nejvýrazněji projevuje u pacientek ve třetím a čtvrtém desetiletí jejich života. Do tohoto časového úseku připadá u Ludmily jak úmrtí jejího manžela Bořivoje, tak i následné zvraty v českých dějinách spojené se Svatoplukovou nadvládou nad Čechami, potom s opětovným nástupem Přemyslovců na pražský knížecí stolec i politickým příklonem Čechů k východofranské říši. Právě tehdy se u Ludmily mohly výrazněji projevit vážné psychoneurotické obtíže, které její významnější angažovanost v tehdejší dění mohly silně omezovat.

Legendisté z Ludmilina života zaznamenali potom až její výchovu vnuka Václava. K té mělo dojít, když kněžně bylo nejméně padesát pět let a více. V takovém věku je již endokranioza obvykle v involuci a její projevy především psychoneurotické (hormonální v tomto věku již nemají význam) velmi pravděpodobně zcela ustoupily. Tomu by odpovídala i skutečnost, že byl

této starší ženě bez problémů svěřen do výchovy po smrti svého otce Vratislava třináctiletý Václav. Pokud by se totiž u Ludmily v tomto období projevovaly nápadnější poruchy v chování nebo i ve ztrátě paměti, asi by k tomu nedošlo.

Podle dochovaných kosterních pozůstatků můžeme konstatovat, že kněžna Ludmila měla středně dlouhou velkou hlavu a pravděpodobně předkus, který je i na profilu obličeje stříbrné hermy ze svatovítského pokladu⁴². Byla vysoká 168 cm a měla silnou robustní postavu. Pokud se na kněžně významněji projevil hormonální vliv endokraniozy, mohl být přítomen i určitý stupeň obezity. Více o habitu kněžny Ludmily nelze říci.

Jak připomenul již E. Vlček, tento tělesný typ se diametrálně liší od tradičního obrazu křehké subtilní stařenky, jak nám ji předvádí např. barokní umění.⁴³

¹ Shrnutí názorů na kněžnu sv. Ludmilu přinášejí práce: Rudolf Turek: Svatá Ludmila. In: Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel Božích. Praha 1989, s. 41-45, na s. 45-46 bohatá bibliografie. Nad'a Profantová: Kněžna Ludmila. Vládkyně a světice, zakladatelka rodu. Praha 1996. Nomine Liudmilam. Sborník prací k počtě svatě Ludmily. Mělník 2006. Dušan Třeštík, Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935). Praha 1997, podle rejstříku. Často rozdílné názory historického bádání na průběh Ludmilina života je odrazem stále diskutovaného problému datování vzniku jednotlivých legend a potom určení jejich vzájemného motivického ovlivňování.

² O časové upřesnění událostí ze života sv. Ludmily a její rodiny se pokusila již řada badatelů, srov. např. Josef Pekař: Svatý Václav. In: Svatováclavský sborník I. Kníže Václav a jeho doba, Praha 1934, s. 26-27, 34-35, pozn. 18, 28. Václav Chaloupecký, Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svatě Ludmile. In: Svatováclavský sborník II, 2, Praha 1939, s. 55-64. Dušan Třeštík, Počátky Přemyslovců, s. 176-181, 193-195.

³ Toto stáří uvádí ve většině rukopisů legenda Fuit in provincia Boemorum, ed. Václav Chaloupecký, Prameny (dále Fuit), c.7, s. 475 (v některých rukopisech této legendy se objevuje dožitý věk 41 a 62 let), dále příspěvek v Dražického rukopisu legendy Kristiánovy, ed. Jaroslav Ludvíkovský, Kristiánova legenda Život a umučení svatého Václava a jeho báby svatě Ludmily, Praha 1978 (dále Kristián), c. 4, s. 39 a Proložní legenda o sv. Ludmile, ed. N. J. Serebrjanskij, In: Josef Vajs, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile (dále Sborník), Praha 1929 (dále Prolog o sv. Ludmile), s. 65. K rozdílným údajům ve Fuit srov. Václav Konzal, In: Emilie Bláhová, Václav Konzal, Staroslovanské legendy českého původu, Praha 1976, s. 283.

⁴ Srov. poznámku 35.

⁵ Fuit, c. 1, s. 467; Kristián, c. 3, s. 24; kronikář Kosmas, ed. Bertold Bretholz, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, MGH SS rer. Germ., NS II, Berlin 1923 (dále Kosmas), I, 15, s. 34; Prolog o sv. Ludmile, 64; legenda Diffundete sole, ed. Václav Chaloupecký, Prameny (dále Diffundete sole), c. 3, s. 489.

⁶ Naposledy Petr Meduna, Ludmila z kraje slovanského. In: Nomine Liudmilam, Sborník prací k počtě svatě Ludmily, Mělník 2006, s. 15-22.

⁷ Fuit, c. 1, s. 467-468.

⁸ Podle Letopisů českých, ed. Josef Emler, Fontes rerum Bohemicarum (dále FRB) II, 2, s. 380 zemřel Spytihněv v roce 905; rok 915 uvádí Auctarium Garstense a některé další prameny (Dušan Třeštík, Počátky Přemyslovců, s. 109). Poněvadž Spytihněv zemřel ve stáří čtyřiceti let je nutné jeho úmrtí položit do roku 915; nižší datum není možné vzhledem k věku jeho matky Ludmily v době předpokládaného Spytihněvova narození. Pokus Václava

Chaloupeckého, *Prameny*, s. 60, pozn. 51, opravit údaj o Spytihněvě stáří v době jeho úmrtí na 30 let (potom by se jeho úmrtí v roce 905 nedostávalo do sporu s věkem jeho matky) nelze přijmout, neboť odporuje údajům legend. Srov. též Josef Pekař, *Svatý Václav*, s. 27.

⁹ Jako Ludmilina prvorozeného syna označuje Spytihněva legenda *Fuit*, c. 2, s. 469, která také uvádí, že se kníže dožil čtyřiceti let. Stejný údaj má i *Kristián*, c. 3, s. 26.

¹⁰ O Ludmiliných dětech se zmiňují legendy *Fuit*, c. 2, s. 469, *Kristián*, c. 3, s. 24, Prolog o sv. Ludmile, s. 64 i pozdní *Diffundente sole*, c. 8, s. 492. Podle Kosmy, I, 15, s. 34, byla Ludmila matkou pouze knížat Spytihněva a Vratislava.

¹¹ *Fuit*, c. 1, s. 468; Prolog o svaté Ludmile, s. 64.

¹² *Kristián*, c. 3, s. 24.

¹³ *Diffundete sole*, c. 6, s. 491. Podobně čteme i v legendě *Tempore Michelis imperatoris*, ed. Václav Chaloupecký, *Paměny*, c. 14, s. 521, která však Metodějovu přítomnost v Čechách při Ludmilině křtu nevzpomíná. Jak dokládá Karlova svatováclavská legenda, převládá v Čechách ve 14. století názor, že Bořivoj a Ludmila byli pokřtěni společně a to na moravském Velehradě: „... slovně kníže jménem Bořivoj a jeho bohobojná kněžna svatá Ludmila v tom městě jeho, velehrad slove, ... od blaženého arcibiskupa Metudia oba svatý křest jsta přijala.“, Václav Chaloupecký, *Prameny*, s. 485.

¹⁴ V historické literatuře se objevila řada studií, které tuto událost přesněji časově vymezují; naposledy Dušan Třeštík, *Počátky Přemyslovců*, s. 338, který pomýšlí na rok 883.

¹⁵ *Annales Fuldenses*, ed. Lubomír Havlík et al., *Magnae Moraviae fontes historici* (dále MMFH) I, Praha – Brno 1966, ad a. 895, s. 121.

¹⁶ *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon*, ed. Lubomír Havlík et al., MMFH I, Praha – Brno 1966, ad a. 890, s. 137-138.

¹⁷ Podle *Kristiána*, c. 3, s. 28, zemřel Vratislav ve věku 33 let. Jeho úmrtí kladou *Letopisy české*, s. 380, do roku 921.

¹⁸ Názory odborníků na úlohu Ludmily v událostech první poloviny 90. let 9. století se různí. Při absenci historických zpráv lze vyslovovat pouze hypotézy. Je nepochybné, že v tomto období došlo k oslabení přemyslovské hegemonie na českém území. V roce 895 měl s Přemyslovcem Spytihněvem při řezenských jednáních rovnocenné postavení jakýsi Witizla. Nepochybný je též odpor českých knížat proti moravské Svatoplukově nadvládě, doložený jejich příklonem k východofranské říši po Svatoplukově smrti. Obě tyto skutečnosti se staví proti názoru, že Ludmila v době Svatoplukovy vlády zastávala určité výsadní postavení a že se Svatoplukem spolupracovala.

¹⁹ *Fuit*, c. 3, s. 470.

²⁰ I. staroslověnská legenda o sv. Václavu, redakce Vostokovova, ed. N. J. Serebrjanskij, *Sborník*, (dále I. stsl. *Vost.*), s. 14; I. staroslověnská legenda o sv. Václavu, redakce minejní, ed. N. J. Serebrjanskij, *Sborník*, (dále I. stsl. *Min*), s. 21.

²¹ I. staroslověnská legenda o sv. Václavu, redakce charvatsko-hlaholská, rukopis *Novljanský*, ed. J. Vajs, *Sborník*, (dále I. stsl. *Novlj.*), s. 37.

²² *Legenda Crescente fide*, bavorská recense, ed. Josef Emler, FRB (dále FRB), I, (dále *Crascente*), s. 182.

²³ *Legenda Gumpoldova*, ed. Josef Emler, FRB I. (dále *Gumpold*), s. 149; *Kristián*, c. 3, s. 28; II. stsl., c. IV, s. 90.

²⁴ Dušan Třeštík, *Počátky Přemyslovců*, s. 366.

²⁵ *Crescente*, s. 183.

²⁶ *Crescente*, s. 183; *Gumpold*, c. 3, s. 149; *Kristián*, c. 3, s. 28; *Fuit*, c. 3, s. 471; I. stsl. *Vost.*, s. 15; I. stsl. *min.*, s. 21; I. stsl. *Novlj.*, s. 37; II. staroslověnská legenda o sv. Václavu (dále II. stsl.) ed. Josef Vašica, In: *Sborník*, c. III, s. 90.

²⁷ *Kristián*, c. 3, s. 30.

²⁸ *Legenda Gumpoldova*, c. 11, s. 154; *Factum est*, ed. Václav Chaloupecký, *Prameny*, c. 4, s. 546.

²⁹ *Fuit*, c. 4, s. 472.

³⁰ *Kristián*, c. 3, s. 28, 30.

³¹ Dokázal to Vojtěch Tkadlčík, *Číslovky v První staroslověnské legendě o sv. Václavu*, *Sborník prací filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, Řada jazykovědná (D)*, I, 2001, s. 39-40.

³² II. stsl., c. XII, s. 100.

³³ *Kristián*, c. 3, s. 30.

³⁴ *Fuit*, c. 4, s. 472.

³⁵ O datu zavraždění sv. Ludmily historické bádání velmi mnoho diskutovalo. Prolog o sv. Ludmile, s. 65, klade Ludmilinu smrt na sobotu. Týž den uvádí i *Kristián*, c. 4, s. 38, který však navíc zná i denní datum. V některých jeho rukopisech je uvedeno 16 září, v jiných 15. září. V prvním případě by k zavraždění mohlo dojít v letech 915, 920 či 926, kdežto 15. září připadlo na sobotu v letech 910, 921, 927. Historické bádání se přiklání k datu 921. K tomuto

problému srov. Josef Pekař, Svatý Václav, s. 34-35, pozn. 28; Václav Chaloupecký, Prameny, s. 57-58; Václav Konzal, Staroslověnské legendy, s. 275; Dušan Třeštík, Počátky Přemyslovců, s. 178-181.

³⁶ Vlček, E., *Osudy českých patronů*, Praha 1995, s. 41-51, týž: *Nejstarší Přemyslovci*, Praha 1997, s. 63-84.

³⁷ Vlček, E.: *Osudy*, s. 46.

³⁸ Šilinková, E. – Blažek; J., *Endokraniosa*, Praha 1958, Šilinková - Málková, E. - Málek, E., *Endokraniosis*, *Neuroendokrinology* 1, 1966, s. 68-82; Hájková, Z., *Motility of the spine in hyperostotic spondylosis and ankylopoietic spondylarthritis*, *Fysiatrický a revmatologický věstník* 46, 1968, s. 86-92; táž: *Motility of the spine in diabetic patients with hyperostotic spondylosis*, tamtéž, 47, 1969, 268-274; Barber, G. - Watt, I. - Rogers, J., *A Comparison of Radiological and Palaeopathological Diagnostic Criteria for Hyperostosis Frontalis Interna*, *International Journal of Osteoarchaeology. Volume 7, Issue 2*, 1997, s. 157-164; souhrnně morfolgické a klinické příznaky Šilinková, E. - Holeček, V., *Endokraniosa*, *Lékařské repertorium* 1967, s. 357-358.

³⁹ Likovský, J., *Paleopatologické nálezy z kostrového souboru z Prahy 9 - Miškovice, 2007*, Antropologický posudek. Archiv nálezových zpráv, Archeologický ústav AV ČR, Praha 2007, s. 5.

⁴⁰ Stloukal, M. - Vyhnánek, L., *Slované z velkomoravských Mikulčic*, Praha 1976, s. 142-144.

⁴¹ Likovský, J., *Zdravotní stav středověké populace v Žatci. Možnosti a úskalí populační paleopatologie*, Přírodovědecká fakulta UK Praha 2005, disertační práce, s. 107.

⁴² Vlček, E., *Osudy*, s. 46, týž: *Nejstarší Přemyslovci*, s. 83,

⁴³ Vlček, E., *Osudy*, s. 51.